

Η αγιορείτικη ζωγραφική στις απαρχές του 20ου αιώνα

[Πολιτισμός / Άγιον Όρος](#)

[Νίκος Μπονόβας](#)

Ο Άθως με την ιστορία, το περιβάλλον, κυρίως όμως με την πνευματική παράδοση και τούς καλ-λιτεχνικούς θησαυρούς του συγκέντρωσε το ενδιαφέρον και άσκησε επίδραση στην καλλιτεχνική δημιουργία στον ελληνικό χώρο όσο και διεθνώς. Στο κείμενο αυτό παρουσιάζονται αγιορείτες και κοσμικοί ζωγράφοι πού δέχθηκαν γόνιμη επίδραση στο έργο τους από τη μακρόβια η προσωρινή σχέση τους με τη μοναστική πολιτεία σε μία περίοδο πού αυτή άρχισε να αναδεικνύεται κοιτίδα τού «ένδοξου βυζαντινισμού» στο μεταίχμιο τού 19ου με τον 20ο αιώνα.

Ήταν η εποχή κατά την οποία παράγο-ντες, όπως το ρεύμα ευρωπαϊών περιηγητικών^[1], το ποσκηνοματικό ενδιαφέρον Ρώσων^[2] και το πλατύ ρεύμα τού Φιλελληνισμού^[3] φόρτισαν την έννοια τού Άθω. Ο χώρος και η τέχνη τού Άθω έγιναν οικειότεροι στους Ευρωπαίους κλασικιστές ως συγγενές επιστημονικό πεδίο με το ζήτημα της ιστορικής συνέχειας τού Ελληνισμού σ' έναν επιστημονικό ορίζοντα φορτισμένο από τον Ρο-μαντισμό και την ανατροπή τής περιφρόνησης τού Διαφωτισμού προς το Βυζάντιο στο πλαίσιο ανάπτυξης τής νεότερης ιστοριογραφίας και των βυζαντινών σπουδών γενικότερα^[4].

Ιστοριοδίφες, ερευνητές και άλλοι πνευμα-τικοί άνθρωποι με αντικείμενο το Άγιον Όρος πολλαπλασιάσθηκαν το 19ο αιώνα και ανέπτυξαν σημαντική επιστημονική δραστηριότητα. Ιδιαίτε-ρη έμφαση και συνέπεια στη μελέτη τού Άθω και των καλλιτεχνικών του θησαυρών επέδειξαν οι Ρώσοι. Κείμενο καί πλούσιο εικονογραφικό υλικό από ιστορικές υδατογραφίες μέ όψεις τού Άγίου Όρους παρουσιάσθηκαν για πρώτη φορά στό λεύκωμα τού Βλαδίμηρου Davidov τό 1835^[5]. Από το 1846 άρχισαν να δημοσιεύονται κείμενα του Άδόλφου Ναπολέοντα Didron για τον Άθω στο περιοδικό Annales Archeologiques. Η αποστολή τού Πέτρου Ivanovich Sevastjanov εκπόνησε μία αντιπροσωπευτική σειρά από τοπογραφικά σχέ-δια, φωτογραφίες τοιχογραφιών, φορητών εικό-νων, χειρογράφων, έργων μικροτεχνίας και ακριβή αντίγραφα ορισμένων από αυτά σε συνεργασία με αρχιτέκτονες, σχεδιαστές και φωτογράφους, πα-ράλληλα με τη συλλογή έργων τέχνης από το 1852 έως το 1867^[6]. Το 1858 ή αποστολή τού Marcell Proust τράβηξε φωτογραφίες από τις οποίες έγιναν χαλκογραφίες πού εικονογράφησαν βιβλία^[7]. Τό 1859 ο Ρώσος αρχιμανδρίτης Άντωνίνος rustin ανέπτυξε ανάλογη δράση^[8]. Ο Ρώσος αρχιμανδρί-της και συλλέκτης Πορφύριος Uspenskij συνέταξε το διάστημα 1859-61 το πλούσιο σε πληροφορίες για μνημεία και ζωγράφους τού Άθω οδοιπορικό με τίτλο: Vostok christianskij. Afon: Istorija Afo- na. Castj III.2. Afon monaseskij. I Soudba Jego s 911 po 1861 God. Otdelenije vtoroje, πού εκδόθηκε στην Αγία Πετρούπολη το 1892^[9]. Το 1861 ορ-γανώθηκε ή πρώτη φωτογραφική αποστολή τού περιοδικού Le Tour du Monde και ή δεύτερη το 1896^[10]. Ο

Βρετανός ευπατρίδης και διανοούμενος Athelstan Riley επισκέφθηκε το Άγιον Όρος το 1883 και οι φωτογραφικές του λήψεις με θέματα τόπους, μνημεία και ανθρώπους διακόσμησαν το βιβλίο του *Athos or the Mountain of the monks*, London 1887^[11].

Το πρώτο ελληνικό έργο από τον μέγα χαρτοφύλακα τού Οικουμενικού Πατριαρχείου Μ. Ι. Γεδεών, *Ο Άθως, Αναμνήσεις-Έγγραφα-Σημειώσεις*, Κωνσταντινούπολη 1885, παρά τις ατέλειες, παρουσιάζει χρήσιμες αρχαιακές και ιστορικές πηγές για αγιορείτες ζωγράφους, χαρακτες χάρτινων θρησκευτικών εικόνων και έργα τους. Τον Αύγουστο τού 1885 ο Έλληνας ζωγράφος Θεόδωρος Ράλλης επισκέφθηκε τις Καρυές και κατέγραψε εντυπώσεις στο προσωπικό ημερολόγιο του με τον τίτλο *Au Mont Athos. Feuilles detachees de l' album d' un peintre* πού εκδόθηκε στο Κάιρο το 1899^[12]. Στην τελευταία δεκαετία τού 19ου αιώνα εκδοθήκαν οι μελέτες των H. Brockhaus, *Die Kunst in den Athosk- Iostern*, Leipzig 1891, Σ. Λάμπρου, *Κατάλογος των εν ταις βιβλιοθήκαις τού Αγίου Όρους ελληνικών κωδίκων*, τ. Α'-Β', Cambridge 1895-1900 και N. P. Kondakov, *Pamjatniki hristianskago iskusstva na Afone*, St Peterburg 1902.

Από τούς ερευνητές πού κατέγραψαν μνημεία, τοιχογραφίες, φορητές εικόνες και άλλα καλλιτεχνικά έργα ξεχωριστό ενδιαφέρον παρουσιάζει η μελέτη των G. Millet, J. Pargoire, L. Petit, *Recueil des inscriptions chre- tiennes de l Athos*, Premiere partie, Bibliotheque des Ecoles Francaises d Athenes et de Rome, fasc. 91, Paris 1904. Ανάμεσα στις μελέτες ξεχωρίζουν οι εκδόσεις τού επιτρόπου και μετέπειτα ηγουμένου τής Μονής Εσφιγμένου του Άθω Γεράσιμου Σμυρνάκη: α. *Ο Άθως και η Χαλκιδική*, Αθήναι 1902, β. *Το Άγιον Όρος*, Αθήναι 1903 και γ. *Ενθύμιον τού Αγίου Όρους, Οδηγός και ιστορικά σημειώματα*. Μετά 50 καλλιτεχνικών εικόνων και χάρτου τής Χαλκιδικής, Αθήνησι 1904.

Θα ακολουθήσουν τα βιβλία: *Η χερσόνησος του Αγίου Όρους Άθω και αι εν αυτή μοναί και οι μοναχοί πάλαι τε και νυν*, υπό Κοσμά Βλάχου διακόνου αγιορείτου, εν Βόλω 1903 και του Μ. Ι. Γεδεών, *Χρονογραφία τής εν Άθω Μονής των Ιβήρων*, Ανατύψεις της Εκκλησιαστικής Αλήθειας, εν Κωνσταντινουπόλει 1906. Το επόμενο έτος ο υποδιευθυντής τής Βρετανικής Αρχαιολογικής Σχολής Αθηνών Frederick William Hasluck κάνει περιοδεία στο Άγιον Όρος^[13].

Μία νέα εποχή παρατήρησης τού Άθω και τού χώρου διαβίωσης των ζωγράφων του εγκαινίασαν τα φωτογραφικά οδοιπορικά, όπως τό *Λεύκωμα του Αγίου Όρους Άθω*, υπό Στεφάνου Ιερομονάχου, Κελλίον Αποστόλου Θωμά εν Καρυαίς 1913, πού στη συνέχεια επανέκδωσε ο ταυτώνυμος Ιερομόναχος Στέφανος Κελλιότης, *Λεύκωμα του Αγίου Όρους Άθω*, Μετά 52 Καλλιτεχνικών Εικόνων και Ιστορικών Σημειώσεων, Άθως 1928. Τη φωτογραφική καταγραφή τού Άθω συνέχισαν με

οργανωμένες αποστολές ο Albert Kahn (1913, 1918), ή Φωτογραφική Υπηρεσία της Στρατιάς της Ανατολής (1915-17), το περιοδικό National Geo-graphic (1916, 1920) [\[14\]](#). Ο Γάλλος βυζαντινολόγος G. Millet πρώτος ασχολήθηκε επιστημονικά με τη μελέτη και την παρουσίαση των αγιορείτικων τοιχογραφιών στο έργο του: *Monuments de l' Athos. I, Les Peintures*, Paris 1927.

Μαζί με τούς περιηγητές και ερευνητές συ-γκεντρώθηκαν ζωγράφοι κυρίως στις Καρυές, πρωτεύουσα τού Άθω. Η επαφή τους με τη μο-ναστική πολιτεία είχε αρχίσει το 18ο αιώνα, όταν ομότεχνοι με καταγωγή από περιοχές τής Ελλάδος κατέφθαναν και εργάζονταν για τη διεύρυνση των εικαστικών αναζητήσεων και τής πελατείας τους [\[15\]](#). Η δράση τους ευνοήθηκε από τη θέση τής αγοράς στο μέσο τής αγιορείτικης χερσονήσου [\[16\]](#), την καθιέρωση μόνιμης αγοράς με απόφαση της Επιστασίας το έτος 1791 [\[17\]](#), την εμπορική ανάπτυξη και την εξέλιξη τής πολίχνης σε εμπορικό κέντρο με προοπτικές για εργαστήρια και καταστήματα το 19ο αιώνα, όταν οι Καρυές χαρακτηρί-σθηκαν Φρανκφούρτη τού Άθω [\[18\]](#). Συγκεντρώθηκε πλήθος από αντιγραφείς-σταχωτές χειρογράφων, βιβλιοδέτες [\[19\]](#), αργυροχρυσόχρους, φωτογράφους, τυπογράφους, ξυλογλύπτες, ωρολογοποιούς, κε-ντητές αμφίων, ραφείς, καλτσάδες, σκουφάδες, σιδηρουργούς, κωδωνοποιούς, ακόμη και τραπεζί-τες, ξενοδόχους, κρεοπώλες, παντοπώλες, πωλητές καπνού, σε σημείο πού η υπερβολική αύξηση τού αριθμού τους προκάλεσε την έκδοση περιορι-στικών αποφάσεων εκ μέρους τής Επιστασίας και του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως [\[20\]](#).

[\[1\]](#) Πρβλ. κατάλογο δημοσιευμένων έργων (Η χερσόνησος τού Αγίου Όρους Άθω και αι εν αυτή μοναί και οι μοναχοί πάλαι τε καί νύν, υπό Κοσμά Βλάχου διακόνου αγιορείτου, έν Βόλο 1903 (ανατύπωση Άγιορειτική Εστία/Αθωνικά Ανάλεκτα 2, Θεσσαλονίκη 2005), 344 κ.ε.) και αναφορές (Στο Όρος Άθως. Αποσπάσματα από το ημερολόγιο ενός ζωγράφου, υπό Θεοδώρου Ράλλη. Μετάφραση-Εισαγωγή-Σχόλια Μ. Παλιούρα, Αθήνα 2004, 11-12).

[\[2\]](#) Ενδεικτικά ο οδηγός του Αλέξανδρου Anisimov, Ταξιδιωτικές σημειώσεις ενός ρώσου ποιμένος για τήν 'Ιερά Ανατολή, μέ βασική διαδρομή 'Οδησός, Κωνσταντινούπολη, Άγιοι Τόποι, Άγιον Όρος, στό: Ο. Αλεξανδρόπουλος, «Η περιήγηση τής νοτιοανατολικής Εύρώπης καί τής ανατολικής Μεσογείου στή ρωσική φιλολογία τόν 19ο αιώνα», Πρακτικά τού Διεθνούς Συμποσίου. «Ο περιηγητι- σμός στήν Έλλάδα τόν 18ο καί 19ο αιώνα», Άθήνα, 23-24 Νοεμβρίου 1985, 'Εθνικό καί Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Άθωνών, Άθήνα 1997, 9-25.

[\[3\]](#) Φ. Μ. Τσιγκάκου, Βρεταννικές εικόνες τής Έλλάδας. Από τίς συλλογές τού

Μουσείου Μπενάκη, Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης, [Αθήνα] Οκτώβριος 1995.

[4] Μ. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, «Οί βυζαντινές ιστορικές σπουδές στην Ελλάδα. Από τον Σπυρίδωνα Ζαμπέλιο στον Διονύσιο Ζακυθινό», Μνήμη Δ. Α. Ζακυθινό, μέρος Β' (Σύμμεικτα 9), Αθήνα 1994, 153-176, κυρίως 154-159.

[5] Βλαδίμηρος Νταβίντωφ. Ταξιδιωτικές Σημειώσεις, Από τὰ Ἴονια Νησιά, τὴν Ἑλλάδα, τὴ Μικρὰ Ἀσία καὶ τὴν Τουρκία στὰ 1835, Εκδοτικὴ ἐπιμέλεια Α. Κόκκου, Μ. Κουμβακάλη, Α. Λαμπροπούλου, Ἐμπορικὴ Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 2004, 239-287· Ἄτλας γιὰ τίς Ταξιδιωτικὲς Σημειώσεις τοῦ Βλαδίμηρου Νταβίντωφ ἀπὸ τὰ Ἴονια Νησιά, τὴν Ἑλλάδα, τὴ Μικρὰ Ἀσία καὶ τὴν Τουρκία, Με-τάφραση ἀπὸ τὰ ρωσικά Ο. Τουμπένκο, Ἐμπορικὴ Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 2004, ἀρ. 28-41.

[6] Υ. Α. Pyatnitsky, «Enlighten my soul, my heart and my spirit and show me Try ways...», Athos. Monastic Life of The Holy Mountain. Helsinki City Art Museum, Art Museum Tennis Palace, 18th August 2006-21st January 2007 [κατάλογος έκθεσης], Helsinki 2007, 26-29· Μ. Παζαρλή, Ν. Πλούτογλου, Ἄθω πόνημα χαρτῶν, Ὄρους Ἄθω, γῆς καὶ θαλάσσης περίμετρον, χαρτῶν μεταμορφώ-σεις, Ἐπιμέλεια Ε. Λιβιεράτος, Ἐθνικὴ Χαρτοθήκη, Θεσσαλονίκη 2002, 285-298· Κ. Κ. Παπουλίδης, «Ἄγιορειτικοὶ θησαυροὶ στὴ Ρωσία: Οἱ συλλογὲς Σεβαστιάνωφ», Ἅγιον Ὄρος, Φύση-Λατρεία-Τέχνη, Πρακτικὰ Συνεδρίων εἰς τὸ πλαίσιον τῶν παραλλήλων ἐκδηλώσεων τῆς Εκθέσεως «Θησαυροὶ τοῦ Ἁγίου Ὄρους», τ. Α', Θεσσαλονίκη 2001, 225-236, 396-400· Γ. Σμυρνάκης, Τὸ Ἅγιον Ὄρος, Ἀθήναι 1903 (ανατύπωση Πανσέληνος, Καρυὲς Ἁγίου Ὄρους 1988), 431, 445, 454· Deutsches Archäologisches Institut Berlin, Εἰκονογραφημένο λεξικὸ τοῦ Ἁγίου Ὄρους Ἄθωνος. Bildlexikon des Heiligen Berges Athos, Ὑπὸ Παύλου Μ. Μυλωνά. Τόμος πρῶτος, μέρος πρῶτο. Ἄτλας τῶν εἴκοσι κυριάρχων μονῶν. Τεύχος πρῶτο. Τοπογραφία καὶ ἱστορικὴ ἀρχιτεκτονικὴ. Ἐπεξηγηματικὸ κείμενο εἰς τὸν ἄτλα-ντα, Γερμανικὸ Ἀρχαιολογικὸ Ἰνστιτούτο Βερολίνο καὶ Παύλος Μ. Μυλωνάς, Ἀθήνα. Ernst Wasmuth Verlag, 2000, 82, 89, 94, σημ. 53· Ε. Α. Χεκίμογλου, «Ἡ ἀγνωστὴ φωτογραφικὴ πρωτεύουσα», Εἰκόνες Μοναχικὲς. Ἡ Φωτογραφία στὸ Ἅγιον Ὄρος, 1850-1940, Μέγαρο Μουσικῆς Ἀθηνῶν, 8 Δεκεμβρίου 1996-7 Ἰανουαρίου 1997 (κατάλογος έκθεσης), [Αθήνα] 1996, 12.

[7] Χεκίμογλου, «Ἡ ἀγνωστὴ φωτογραφικὴ πρωτεύουσα», 12.

[8] Κ. Κ. Παπουλίδης, Ὁ ἑλληνικὸς κόσμος τοῦ Ἀντωνίνου Καπούστιν (1817-1894). Συμβολὴ στὴν πολιτικὴ τῆς Ρωσίας στὴ Χριστιανικὴ Ἀνατολή τὸ 19ο αἰῶνα,

Θεσσαλονίκη 1993, 94-96· ο ίδιος, Πορφυρίου Ούσπένσκι. Άγιορειτικών Έποπτεία, Άγιορείτικη Βιβλιοθήκη, Άγιον Όρος 2005, 38, 47-49, σημ. 13· Παζαρλή, Πλούτογλου, Άθω πόνημα χαρτών, 286, σημ. 4· Χεκίμογλου, «Η άγνωστη φωτογρα-φική πρωτεύουσα», 12.

[9] Παπουλίδης, Πορφυρίου Ούσπένσκι, 41-42, 46-49, 54, σημ. 20, 45· Βλάχος, Η χερσόνησος τού Άγίου Όρους, 16, 358.

[10] Ε. Α. Χεκίμογλου, «Μία συνοπτική αναδρομική παρουσίαση τού άγιορειτικού φωτογραφικού πλούτου», Άγιορειτική Φωτογραφία 5, Τό Άγιορειτικό Φωτογραφικό Φαινόμενο, Μία αναδρομική παρουσίαση, Θεσσαλονίκη 1998, 17, 19.

[11] Χεκίμογλου, «Η άγνωστη φωτογραφική πρωτεύουσα», 12· ο ίδιος, «Μία συνοπτική αναδρομική παρουσίαση», 17, 19.

[12] Δ. Παυλόπουλος, «Τό Άγιον Όρος στήν Έλληνική Τέχνη», Τό Άγιον Όρος στήν Έλληνική Τέχνη, Επιμέλεια έκθεσης Μ. Καμπά- νης, Έρευνα Μ. Καμπάνης, Ι. Μαντζαβίνου, Κ. Κιλεσοπούλου, Δ. Παυλόπουλος, Άθήνα 2007, 14.

[13] Γ. Ν. Πεντζίκης, Άγιον Όρος, τ. 1, Άθήνα 2003, 67.

[14] Χεκίμογλου, «Η άγνωστη φωτογραφική πρωτεύουσα», 14· ο ίδιος, «Μία συνοπτική αναδρομική παρουσίαση», 15, 19, 93, σημ. 2.

[15] Μ. Χατζηδάκης, Έλληνες Ζωγράφοι μετά τήν Άλωση (1450-1830), τ. 1, Άθήνα 1987, 105-109.

[16] Βασίλι Γκρηγκόροβιτς Μπάρσκι. Τά ταξίδια του στο Άγιον Όρος, 1725-1726, 1744-1745, με την φροντίδα και τα σχόλια του ακα-δημαϊκού Παύλου Μυλωνά, Θεσσαλονίκη 2009, 126, 139, 144-146, 164-165, 152-153, 180, 197, 202, 351, 368, 369, σημ. 13, 99, 171, 190.

[17] Γ. Άλέξανδρος Λαυριώτης, «Τό Άγιον Όρος κατά την Οθωμανική κατάκτησιν», ΕΕΒΣ 32 (1963), 239-245· Π. Μ. Κουφόπουλος, Στ. Β. Μαμαλούκος, Άγιορειτική Μεταλλοτεχνία, Από τον 18ο στον 20ο αιώνα, Άθήνα 1997, 17-36· Σμυρνάκης, Το Άγιον Όρος, 158-160· Ι. Μ. Χατζηφώτης, Τα εργαστήρια και η αγορά των Καρυών Αγίου Όρους στον 19ο αι. (Άγιορειτικά Τετράδια 3), Καρυές

Αγίου Όρους 1985, 8-20.

[18] Βλαδίμηρος Νταβίντωφ, Ταξιδιωτικές Σημειώσεις, 283.

[19] Πρβλ. Κρ. Χρυσοχοΐδης, «Βιβλιοδεσία και συντήρηση χειρογράφων στό Άγιον Όρος κατά την πρώτη Τουρκοκρατία», Βιβλιοαμφιάστης 1 (1999), 69-78· Μ. Λέγγας, «Τό βιοβλιοδετείο ο Άθως», Βιβλιοαμφιάστης 1 (1999), 207-233.

[20] Αλ. Μωραϊτίδης, Άγιον Όρος. Με τού βορρα τα κύματα, Αθήνα 2006, 31, 33-38, 115-118· Σμυρνάκης, Το Άγιον Όρος, 701· Αλέξανδρος Λαυριώτης, «Το Άγιον Όρος κατά την Οθωμανικήν κατάκτησιν», 239-245· «Εκ τής συντάξεως», Πρωτάτο 6 (Αύγουστος-Σε- πτέμβριος 1983), 109· Χατζηφώτης, «Τα έργαστήρια και η αγορά των Καρυών», 10-20· Χρ. Π. Παρασκευόπουλος, Σ. Ι. Άθανασιάδης, Καρυές Αγίου Όρους, Ημερολόγιο Κε.Δ.Α.Κ. 1988, χ.σ· Παπουλίδης, Ό ελληνικός κόσμος τού Άντωνίνου Καπούστιν, 96· Κουφόπουλος, Μαμαλούκος, Άγιορειτική Μεταλλοτεχνία, κυρίως 17-36· Κρ. Χρυσοχοΐδης, «Πρωτάτο. Το κέντρο τού αθωνικού μοναχισμού», Κειμήλια Πρωτάτου, τ. Α', Άγιον Όρος 2000, 37· ο ίδιος, «Τά Κελλιά τών Καρυών, Άγιον Όρος». Τα Κελλιά των Καρυών, Ημερολόγιο 2004, Άγιορειτική Εστία, Θεσσαλονίκη 2004, 32, 34.

<https://bit.ly/3mi2451>